

ACHEGAS SOBRE O COLECTIVO DE PERSOAS XORDAS PARA UNHA INTERVENCIÓN SOCIOCULTURAL EN TRABALLO SOCIAL

Leticia González Mosquera

RESUMO

O presente artigo presenta un extracto da investigación realizada a través dun traballo de campo etnográfico co colectivo de persoas xordas da Asociación de Persoas Xordas de Ourense. A través do coñecemento das características da súa comunidade, da importancia dada ao valor da súa lingua, a lingua de signos, e dunha comprensión das súas prácticas culturais, é posible ofrecer unha guía de acción valiosa sobre as formas de ser do/a “outro/a” xordo/a como minoría lingüística e cultural. Esta “guía” como resultado final, pretende orientar a intervención profesional en traballo social co colectivo de persoas xordas dende unha perspectiva sociocultural en oposición a unha médica- rehabilitadora baseada nas nocións de minusvalía ou discapacidade.

PALABRAS CLAVE

Comunidade xorda, lingua de signos, prácticas culturais, traballo social, colectivo de persoas xordas.

RESUMEN

El presente artículo presenta un extracto de la investigación realizada a través de un trabajo de campo etnográfico con el colectivo de Personas Sordas de la Asociación de Personas Sordas de Ourese A través del conocimiento de las características de su comunidad, de la importancia dada al valor de su lengua, la lengua de signos, y de una comprensión de sus prácticas culturales, es posible ofrecer una guía de acción valiosa sobre las formas de ser “del otro/a” sordo/a como minoría lingüística y cultural. Esta “guía” como resultado final, pretende orientar la intervención profesional en trabajo social con el colectivo de Personas Sordas desde una perspectiva sociocultural en oposición a una médica-rehabilitadora basada en las nociones de minusvalía o discapacidad.

PALABRAS CLAVE

Comunidad sorda, lengua de signos, prácticas culturales, trabajo social, colectivo de personas sordas.

ABSTRACT

This paper presents an extract of a research carried out through an ethnographic field work with Deaf People from the Ourense’s Association of Deaf People. Through knowledge of the characteristics of their community, the inherent importance given to the value of their language, Sign Language, and an understanding of their cultural practices, it is possible to offer a valuable action guide on the different ways of being another deaf person living in a linguistic and cultural minority. This “guide” as a final result, aims to guide the intervention of professional social workers with the Deaf People group from a sociocultural perspective as opposed to a rehabilitative doctor based on the notions of handicap or disability.

KEYWORDS

Deaf community, Sign Language, cultural practices, social worker, deaf people collective.

INTRODUCCIÓN

Dende sempre existiron comunidades de persoas xordas en todo o mundo, pero o interese académico polas súas peculiaridades socioculturais é relativamente recente. A maioría dos estudos xurdían dende unha perspectiva médica, rehabilitadora, baixo a consideración da xordeira como unha pato-

loxía que era preciso curar, “o modelo tradicional, oral e con base médica, ten un obxectivo primordial: rehabilitar o deficiente auditivo” (Chavarría, 1994:3). Así pretendíase “integrar” as persoas xordas na sociedade oínte maioritaria sen ter en conta as súas especificidades.

O meu interese no estudo das persoas xordas como comunidade diferenciada, cunha cultura, identidade e lingua propias, xorde da inmersión nela como membro desta, dando comezo coa práctica do traballo social co colectivo e tras a reflexión de que unha correcta intervención profesional debe pasar antes por un coñecemento profundo de todas estas realidades.

Este traballo sintetiza algunhas das experiencias recollidas con parte da comunidade de persoas xordas da provincia de Ourense, que se reunía na Asociación de Persoas Xordas da cidade durante os anos 2014-2015. O meu interese céntrase en como constrúen as persoas xordas os criterios de adscrición e pertenza á súa comunidade así como ás súas producións culturais materializadas en prácticas concretas. A través das súas historias de vida demostran como facer da alteridade unha identidade cultural reafirmada, obxectivada en reivindicacións creativas no desenvolvemento histórico dunha lingua, unha cultura e unha comunidade propias. O obxectivo último é o de proporcionar unha descrición útil do colectivo para visibilizar as súas distintas características, capacidades e necesidades, así como orientar a intervención en traballo social dende a consideración do colectivo como unha minoría lingüística e cultural.

2. METODOLOXÍA DE INVESTIGACIÓN

A proximidade ao obxecto de estudo foi posible ao converterme en membro da súa comunidade tras aprender lingua de signos e participar activamente nos seus eventos e actividades. Esta circunstancia, brindoume posteriormente o acceso á recollida de datos a través de entrevistas en profundidade con persoas xordas e oíntes da comunidade. Iniciouse a observación participante no ano 2014, a realización das entrevistas realizábase no ano 2015 e a análise dos datos durante o 2018.

A categorización dos datos obtidos a través das técnicas de observación participante e entrevista realizouse empregando unha metodoloxía reflexiva e interpretativa. Utilizouse un enfoque holístico, mantendo un especial interese polas descrições emic da comunidade xorda e unha posterior análise cualitativo dos fenómenos observados.

O perfil das persoas entrevistadas responde á procura de posicións diferentes na comunidade. Así, realizáronse sete entrevistas en profundidade semiestruturadas —catro a persoas xordas e tres a persoas oíntes—. As persoas xordas entrevistadas foron as seguintes: unha muller

líder na comunidade, un home profesor de Lingua de Signos Española, un home hipoacúsico integrado na comunidade xorda e un home xordo traballador social.

En canto as persoas oíntes: unha intérprete de lingua de signos e dous ¹CODA: dúas fillas de pais xordos. As entrevistas realizadas ás persoas xordas foron gravadas en vídeo en lingua de signos española ao coñecer a entrevistadora a lingua nativa e non necesitar o uso de intérprete de lingua de signos e posteriormente transcritas-traducidas e analizadas. As das persoas oíntes foron realizadas mediante cuestionario semiestructurado por escrito para facilitar a reflexión.

3. O PROBLEMA DA DEFINICIÓN

A evolución histórica da concepción da xordeira polo propio colectivo (perspectiva emic) e pola sociedade oínte maioritaria, percorreu un longo camiño dende a consideración desta alteridade como “anormalidade”, pasando por unha perspectiva médico rehabilitadora que pretendía “normalizar”, “curar” e/ou “educar”, ata unha perspectiva sociocultural na actualidade. “O modelo cultural (ou lingüístico ou funcional) despatoloxiza a xordeira ao ver as persoas xordas como un grupo minoritario lingüístico e cultural dentro dunha sociedade oínte, marcado pola diferenza en lugar da limitación”. (Wright e Reese 2014:276).

Así, é habitual atopar que na sociedade oínte emprégase con frecuencia o cualificativo “xordomudo”, terminoloxía que deriva da consideración da xordeira como “anormalidade” ou “discapacidade”, e que no uso común emprégase para referirse a persoas “xordas de nacemento”, isto é, prelocutivas, cuxa xordeira prodúcese antes da adquisición da linguaxe. Este grupo mantén unha diferente categorización con respecto ás poslocutivas, que adquiriron a linguaxe e con posterioridade presentaron unha perda da función auditiva.

Dende un punto de vista “emic”, as persoas xordas non tratan a perda auditiva como discapacidade, si non que a transforman nunha diferenza positiva baixo a cal xurdiu unha lingua propia xeradora dunha cultura e identidade xordas. Neste sentido, as súas reivindicacións diríxense á supresión das barreiras de comunicación que dificultan o seu día a día nas interaccións coa sociedade oínte. A perspectiva sociocultural, considera que as persoas xordas, polo feito de selo, comparten unha especial e/ou distinta forma de concibir o mundo e percibir as cousas.

---

¹ “A palabra CODA significa Children Of Deaf Adults, é dicir, fillos de pais xordos, é un termo empregado pola Organización Internacional CODA”. (De Melo, 2015:88).

Nas súas historias de vida, contan a modo de narración de toma de conciencia da diferenza, como se lles prohibía que configurasen a súa propia linguaxe a través do corpo –poderíamos falar do nacemento do mito fundacional do colectivo como grupo étnico a través destas experiencias comúns compartidas coa lingua de signos como forza motriz—. Dende entón, conquistaron esferas de identidade erixíndose como comunidade, comprobase que a súa lingua, efectivamente o é. As persoas xordas sempre o souberon, pero o comezo da “concesión” desta realidade comezou a dar os seus primeiros pasos nos anos 60 cando Stokoe (2005), publica a súa obra *Sign Language Structure*, na que demostra que as linguas de signos son linguas naturais, que posúen as mesmas características lingüísticas que as linguas orais.

O ámbito educativo, é aínda hoxe en día un dos principais contextos no que as persoas xordas dirixen os seus esforzos para introducir melloras no dereito ao uso da súa lingua. “O feito de que, salvo excepcións, as persoas xordas crezan en familias oíntes supón un cambio substancial na forma en que se aprende e transmite a lingua. A maioría adquire o idioma fóra da familia, polo que a escola se converte na axencia esencial en termos de transmisión interxeracional”. (Cabeza-Pereiro e Ramallo, 2016:16). A metodoloxía oralista segue sendo a predominante nas escolas, feito que, dende a súa propia visión emic, restrinxe a súa autoidentificación positiva como persoas xordas: “os xeitos de vivir, non se nacen con elas, ensínanse. Ás persoas xordas, sempre, ata agora, Quen nos ensina? As persoas oíntes. Os xordos crecíamos sen un referente xordo adulto, sen un modelo lingüístico de referencia”. (Persoa xorda traballador social, entrevista persoal, 31 de marzo de 2015).

A pesar do grande avance que supuxo para o colectivo de persoas xordas o recoñecemento da Lei de lingua de signos española en España (Lei 27/2007, de 23 de outubro, pola que se recoñecen as linguas de signos españolas e regúlanse os medios de apoio á comunicación oral das persoas xordas, con discapacidade auditiva e xordocegas, BOE 255, do 24/10/2007) que inclúe o dereito das persoas xordas a contar con ²intérpretes de lingua de signos nos centros educativos, a realidade materialízase nunha falta de recursos e nunha incompreensión das necesidades reais do xordo:

Unha persoa xorda se ve a lingua oral, se ve un texto escrito, non vai alcanzar unha boa comprensión. A lingua de signos permítelle desenvolver a súa intelixencia. (...) Os oíntes basean o seu pensamento na súa forma de linguaxe, as súas frases, as súas estruturas, son diferentes. O xordo, non percibe isto, os mundos

---

² Intérprete de lingua de signos: profesional que interpreta e traduce a información da lingua de signos á lingua oral e escrita e viceversa co fin de asegurar a comunicación entre as persoas xordas, con discapacidade auditiva e xordocegas, que sexan usuarias desta lingua, e o seu contorno social. (Páx. 43255, BOE 255, do 24/10/2007).

son distintos, van por separado. (Persoa xorda líder da comunidade, entrevista persoal, 5 de marzo de 2015).

O enfoque educativo nos centros séguese centrando nunha perspectiva rehabilitadora ou médica da persoa xorda. O colectivo defende un modelo bilingüe-bicultural e esixe a presenza de docentes xordos, segundo as súas propias palabras, para contar cun modelo, un referente, a través do cal poder ir configurando a súa identidade xorda dende a infancia.

Con respecto á presenza da figura do intérprete de lingua de signos española, (ILSE) foi un dos logros máis importantes para o colectivo na superación das barreiras comunicativas que supuña e aínda supón, esa dependencia socialmente imposta. Antes da existencia do intérprete de lingua de signos, era obrigada a presenza dun familiar que facía de ponte comunicativa entre a persoa xorda e a oínte cando a primeira realizaba calquera xestión administrativa, médica, legal, persoal etc. A persoa xorda non podía intervir posto que era alleo a todo o que alí se dicía mentres se trataban temas que lle afectaban profundamente. Unha vez terminaba o encontro, o familiar “resumíalle” á persoa xorda o que acababa de acontecer. A través do intérprete prodúcese unha comunicación simultánea en tempo real, o intérprete non media, é neutral, emite as mensaxes nunha e outra lingua como o faría calquera tradutor. A interpretación simultánea esixe unha alta capacidade de concentración, axilidade mental, rapidez, dominio das dúas linguas implicadas na tarefa e sobre todo, un profundo coñecemento da cultura xorda. Por iso interpretan, non traducen, posto que as mensaxes emitidas nunha e outra dirección son procesados baixo os parámetros dunha tradución cultural.

Con todo, a sociedade oínte, con demasiada frecuencia, non consegue entender este papel e dirixese ao intérprete constantemente como se fora en calidade de “acompañante que lle explica” á persoa xorda, negándolle a esta a súa capacidade e protagonismo.

A metodoloxía de intervención en traballo social co colectivo de persoas xordas debe partir desta consideración da posta en valor do outro como posuidor de distintas capacidades e características propias definitorias. Seguindo a Muyor (2011:15):

Dende o Foro de Vida Independente realízase un “xiro epistemolóxico” que propón o uso do novo termo “diversidade funcional”, como substituto dos pexorativos “discapacidade”, “invalidéz” etc. tradicionalmente utilizados para designar ao colectivo. Deste xeito a persoa pode atopar unha identidade que non sexa percibida como negativa.

A práctica do traballo social con grupos con peculiaridades culturais e lingüísticas, pode atopar un apoio teórico nas achegas dos estudos cul-

turais e en particular na pedagogía do multiculturalismo crítico como posición ideolóxica, que como sinala (Nash, 1999: 15, citada en Bueno, 2008:69)

“non se limita nin moito menos ao ámbito da escola, senón que implica a toda a sociedade no seu conxunto, nunha dinámica xeral relacionada coa xustiza social, o desenvolvemento da cidadanía, a democracia participativa e a eliminación do sexismo”.

O/a profesional do traballo social, debe ter acceso ás categorías que aquí pretendo analizar, isto é, as dinámicas dialóxicas dentro das súas comunidades, as súas pautas culturais e especificidades. Este acceso, só é posible a través dun dominio amplo da lingua de signos si queremos garantir a calidade e efectividade das nosas intervencións e non actuar como meros xestores de recursos.

4. CRITERIOS DE ADSCRICIÓN Á COMUNIDADE XORDA

O acceso ao colectivo de persoas xordas prodúcese no seo das comunidades que conforman, por iso, o seu estudo e coñecemento é fundamental para a súa abordaxe como minoría lingüística e cultural.

A Confederación Nacional de Xordos (CNSE, 2016) define a comunidade xorda do seguinte xeito:

É aquela que participa duns valores culturais e lingüísticos construídos arredor da lingua de signos e a unha concepción visual do mundo. Confórmana persoas xordas e oíntes que comparten o mesmo legado lingüístico e cultural. Está dotada dunha estrutura asociativa con tupidas redes de relacións, articuladas ao redor de entidades organizadas e cultura propia onde a xordeira non é considerada nin deficiencia nin discapacidade.

A comunidade xorda dálle forma ao sentimento identitario e á cultura das persoas xordas permitindo o seu desenvolvemento aínda vivindo en situacións de contacto permanente coa cultura oínte maioritaria.

De León, Gómez, Vidiarte e Piñeyro (2007:3) describen da seguinte forma esta convivencia intercultural:

As persoas xordas están inmersas nun mundo que emprega e manexa outra lingua, un mundo lingüísticamente incompatible co que é imposible xerar unha comunicación, pero co que debe necesariamente interactuar, por iso os xordos son persoas biculturais. De alí a importancia da comunidade xorda como espazo de referencia para o desenvolvemento da identidade e a súa propia lingua.

Seguindo a Morales (2008:118) “A pertencenza a dita comunidade defínese polo uso da lingua de signos, como lingua natural e primeira lingua, así como polos sentimentos de identidade grupal que posúen como xordos”.

A mesma autora na súa investigación, inclúe como membros da comunidade xorda soamente ás persoas xordas ao considerar que só elas, son posuidoras das características propias de ser xordo. Pero dende o seu punto de vista emic defíneno como a conformada non só por persoas xordas ou -hipoacúsicas persoas cunha perda auditiva de variable intensidade- senón tamén persoas oíntes e familias de persoas xordas que manteñen unha vinculación e interacción co colectivo por diferentes motivos –identificación e/ou pertencenza, motivos persoais, profesionais etc.–. O que lles permite formar parte da comunidade é principalmente o emprego e coñecemento da lingua de signos, pero tamén o respecto polos seus valores, cultura e identidade. O nivel de implicación avalíase en función do manexo e interiorización da súa lingua, o coñecemento sobre o colectivo, a participación activa nas súas celebracións, a defensa das súas reivindicacións, establecendo niveis de maior/menor inclusión/exclusión dentro do grupo. Así, unha persoa hipoacúsica, pode aprender a súa lingua, defender os mesmos intereses e manifestar sentimentos de identificación e pertencenza, pero hai sempre un límite, unha barreira que lle separa da persoa xorda prelocutiva. Isto débese a que esta última, constrúe o mundo baixo unha perspectiva puramente visual porque non ten memoria auditiva.

A comunidade xorda, é para as persoas xordas, un valor en si mesmo. Para eles e elas é un sentimento de unión, unha forza solidaria que se materializa en obxectivos comúns, nunha cosmovisión compartida e nunha empatía cara á súa cultura, formas de ser e cara á súa lingua, é ante todo un sentimento real.

As persoas afectadas senten un apoio ideolóxico, o apoio do grupo, queren loitar, compartir as necesidades diarias, pero ollo!, a loita da comunidade xorda, no é só para as persoas xordas é unha loita para as dúas, a oínte tamén (...).A comunidade é un valor (...). (Persoa xorda profesor de lingua de signos, entrevista persoal, 22 de marzo de 2015).

Faise énfase nunha evolución do sentimento de rexeitamento cara a unha apertura da comunidade a novos oíntes interesados e interesadas pola súa lingua e prácticas culturais. Este novo enfoque do colectivo supón unha estratexia adaptativa forte, no sentido de que son conscientes de que na visibilización da súa diferenza na sociedade maioritaria atópanse as posibilidades de consecución dos seus obxectivos.

A comunidade xorda pode semellar pechada pero non o é, debemos entender que as persoas xordas sufriron moito, a sociedade intentou que desaparece-ramos, que nos extinguíramos, isto xera un sentimento forte de resistencia.

Nese senso houbo unha evolución, fai 15 ou 20 anos viñan oíntes e era... Ti que fas aquí? Agora é Ah! Vés aprender lingua de signos? Interésache contactar con nós? Benvido". (Persoa xorda, traballador social, entrevista persoal, 31 de marzo de 2015).

As persoas xordas coinciden nas súas percepcións sobre os criterios mínimos de adscrición na súa comunidade. En primeiro lugar, resulta imprescindible o coñecemento da lingua de signos a un nivel alto de competencia. O respecto e posta en valor da súa identidade, lingua, cultura e a implicación nas súas actividades e reivindicacións son igualmente importantes. O que caracteriza o lazo de unión da comunidade, concepto máis amplo no que se inclúen ademais das persoas xordas, as persoas oíntes vinculadas por diferentes motivacións, é sen dúbida, a defensa da lingua de signos. Diferencian como categoría emic o "colectivo de persoas xordas" no que se inclúen só membros con perda auditiva de variable intensidade, do de comunidade que acabamos de describir.

Para a integración do oínte este debe saber lingua de signos. A comunicación debe ser directa, sen intermediarios, sen barreiras de comunicación. (Persoa xorda, profesor de Lingua de Signos, entrevista persoal, 22 de marzo de 2015).

Unha vez adquiridas as condicións mínimas para lograr un proceso de inclusión satisfactorio, o que se desprende da observación participante e dos testemuños dos nativos, é que para que se produza unha adscrición real, débese entender á comunidade como familia e rede de apoio solidaria. Ademais, a percepción dos membros, debe ser a de que a persoa interesada en formar parte, posúe un interese real no colectivo froito dun proceso de identificación empático non utilitarista.

(...) Por que nos sentimos mal? As persoas oíntes veñen e vanse, as persoas xordas nunca marchan, as persoas xordas quedan, toda a vida, ata que morren. Un oínte abre unha porta, péchaa e vaíse. As persoas xordas fártanse, semella un zoo. Como se estiveramos nunha gaiola. (...). (Persoa xorda, profesor de Lingua de Signos, entrevista persoal, 22 de marzo de 2015).

En canto ao proceso de inclusión da persoa hipoacúsica impón normas de adscrición máis duras:

Vemos os hipoacúsicos igual que unha randeeira, agora con oíntes, agora con xordos, os xordos queremos que escollan unha forma de vida, o xorda ou oínte, nada máis. (...). (Persoa xorda, traballador social, entrevista persoal, 31 de marzo de 2015).

Nos testemuños das persoas xordas, móstrase un duro rexeitamento ao emprego da comunidade con fins estratéxicos:

(...) nas persoas hipoacúxicas o proceso de identificación como xordo cústalles moito (...). (...). O problema é que ás veces, o obxectivo non é o interese real, queren aproveitarse, atopar un posto de traballo, como unha estratexia. (...). Para integrarse deben comunicarse ben con nós, entender que os xordos somos unha familia que lle dá unha cultura. (Persoa xorda líder da comunidade, entrevista persoal, 5 de marzo de 2015).

En canto á opinión das persoas oíntes, así resume unha das CODA entrevistadas os requisitos imprescindibles para formar parte da comunidade xorda:

Para ser membro da comunidade xorda debes: ser aceptado polas persoas xordas, mostrar respecto por elas, nunca roubarlles o protagonismo: manterte nun segundo plano en determinadas ocasións e botarlles unha man cando llo soliciten. (CODA número 2, entrevista escrita, 13 de febreiro de 2015).

As persoas oíntes que pertencen á comunidade empatizan coas situacións de discriminación e dominación que sufriron as persoas xordas ao longo da súa historia e intentan manterse nun segundo plano cedéndolles o protagonismo, aínda que, ás veces, estas tensións son froito de controversias. Un exemplo deste límite de adscrición grupal é que, no movemento asociativo, as persoas oíntes socias teñen voz, pero non voto. Deste xeito asegúrase que o xurdimento e consolidación de liderados, a esfera das decisións político-reivindicativas e de representación do colectivo, quede reservada exclusivamente ás persoas xordas.

5. A CULTURA XORDA.

A cultura xorda, como evidencian os testemuños dos nativos e nativas, non se reduce a un compendio de prácticas e producións culturais, alberga nela as relacións intrínsecas e diacríticas entre aquelas e a identidade étnica e lingüística. Responde a comportamentos concretos moldeados a partir da toma de conciencia da diferenza e da percepción visual do mundo.

Skliar (1997) suscitaba un concepto de cultura xorda baseado na relación desta coa lingua de signos así como con procesos identificativos de experiencias comúns de marxinação. Estas experiencias, definidas como sufrimento dan solidez aos vínculos entre persoas xordas dotando de forma e contido o concepto de cultura xorda universal.

A cultura xorda compóñena as formas de comportamento modelo do grupo, a identidade visual, a arte visual, o feito de ter unha lingua propia, pódese chamar cultura visual. O teatro por exemplo, non podemos oír, empregaríase a lingua de signos, faise fincapé na iluminación, é dicir, diferentes formas culturais visuais que substitúan ás acústicas. Por exemplo, as persoas oíntes incluso da nosa

comunidade, pensan que un concerto ou un festival, consistiría en adaptar as cancións á lingua de signos, e non. Fan unha imitación sen expresión corporal dunha canción interpretada a lingua de signos seguindo a estrutura da lingua oral, non sinto nada! Precisamos sentir, a través de cores, vibración, luces, estruturas como unha tarima de madeira... Ás persoas xordas tamén se nos poden poñer os pelos de punta. Por iso a cultura non é só a lingua. Pénsase que é pasalo dunha lingua a outra e non, é adaptalo á nosa cultura. Se se quere construír algo así para a cultura xorda hai que esquecer a oínte. (..) Existe unha importante discriminación cultural. A ver, a cultura xorda é unha fusión, quero dicir, é como a area, é raro, é difícil de ver ou atrapar pero está dentro. Cómo explicas que unha persoa xorda vai a un país estranxeiro e, é a mesma cultura! Como vén?, como xorde?, non é unha obra, é unha cultura visual que nos afecta por igual, o mesmo sufrimento... (Persoa xorda, profesor de Lingua de Signos, entrevista persoal, 22 de marzo de 2015).

A cultura xorda é o humor, o noso teatro é diferente pola nosa expresividade, os nosos chistes son distintos, baséanse nun apoio visual que os oíntes non empregades e isto dálles un sentido completamente diferente, existe unha cultura xorda universal. (Persoa xorda, líder da comunidade, entrevista persoal, 5 de marzo de 2015).

Onde os oíntes observan una marcada diferenza cultural é sobre todo, no humor xordo:

O humor moitas veces nace de xogos de letras, de artificios da linguaxe que mudan radicalmente dependendo da lingua que se empregue. Neste este caso a lingua de signos e a lingua oral e as súas características son determinantes. O humor en lingua de signos vén de imaxes visuais directas e chocantes. Tamén, ás veces, das experiencias vividas polas persoas xordas. (CODA número 1, entrevista escrita, 13 de febreiro de 2015).

As persoas xordas manteñen a existencia dunha forma de ser xorda universal. A influencia da configuración da lingua de signos no pensamento da persoa xorda xeraría certas disposicións cognitivas básicas comúns. Este feito, sumado a unha cosmovisión concreta centrada na visualidade e na autopercepción da diferenza, pode producir pautas culturais semellantes traducidas en comportamentos concretos característicos das persoas xordas en todo o mundo.

Estariamos falando dunha unidade psíquica xorda. Fan énfase nas posibilidades de comunicación entre falantes de linguas de signos distintas e nun patrimonio común compartido transnacional. O concepto de comunidade xorda que eles defenden transcende fronteiras e así podemos comprobalo se investigamos o funcionamento, reivindicacións ou consignas das persoas xordas en diferentes partes do mundo. Estas manifestacións poñen en evidencia a necesidade de realizar un estudo comparativo que avale as consideracións das persoas xordas ao respecto.

6. OS RITUAIS, NORMAS E VALORES, COSTUMES E PRODUCIÓNS CULTURAIAS.

- **Rituais:** as fórmulas de despedida das persoas xordas constitúen todo un ritual. Despídense unha por unha. Esta dinámica pode chegar a eternizarse se hai outras persoas en proceso de despedida posto que unha norma, e esta si, máis explícita, é a de procurar non interromper a dúas persoas xordas que están conversando. Outras formas de ritual son as dinámicas de acollida na comunidade incluídos os ritos de paso a través do alcume ou bautizo do novo ou nova aspirante.³
- **Costumes:** moitos deles visuais, como a disposición dos espazos para o máximo aproveitamento óptico, incluída a iluminación ou a localización nas esquinas dos establecementos para obter unha perspectiva máis ampla. As persoas xordas acostuman a brindar rozando as súas mans, a súa forma de dicir “bo proveito” realízase propinando un suave golpe sobre a mesa. O aplauso xordo realízase elevando as mans por encima da testa e axitándoas.

Os símbolos, consignas e heráldica son importantes para eles e elas, cada asociación ten o seu escudo e bandeira. Designan unha situación de interculturalidade xa que ilustran aspectos gráficos da cultura maioritaria en conxunción coa propia.

En convencións e actos é usual atopar obxectos á venda con mans debuxadas e a súa cor emblemática é o azul turquesa.

Como indicaba unha das CODA entrevistadas, é costume entre as persoas xordas gravar e fotografar todo para a súa conservación e difusión.

- **Normas e valores:** a conduta endogrupal das persoas xordas é rixida. Hai un sistema normativo implícito que se debe ter en conta para que o proceso de inclusión na comunidade se resolva positivamente. Hai que coñecer como chamar e dirixirse a unha persoa xorda, intentar non interromper cando dúas persoas xordas falan entre elas, o coñecemento e dominio da lingua de signos é fundamental. A implicación e participación é indispensable, pero o oínte debe manterse nun segundo plano.

---

³ O “bautizo” prodúcese ao outorgarlle un alcume consistente nun sinal que describe un aspecto físico ou persoal do bautizado. A partir dese momento, todas as persoas xordas e oíntes da comunidade identificarante a través da túa seña. Este fenómeno ten unha dobre utilidade, por unha banda, de economía da linguaxe, posto que sen o sinal, o nome da persoa de referencia ten que ser deletreado a través do alfabeto dactilolóxico (consistente na correspondencia entre un signo e unha letra do abecedario) e alongaríase moito a comunicación cando se empregasen nomes propios. Doutra banda, é un signo de identidade que identifica a persoa alcumada.

O intercambio e acceso á información é moi importante, moi valorado polas persoas xordas.

As persoas xordas aluden constantemente á existencia de valores, cando son preguntadas por esta cuestión non saben ofrecer unha resposta concreta. A miña conclusión é que non se refiren a modos de comportamento ideais ou normas morais senón ao que eles toman en especial consideración. O que para eles e elas é digno de protección e conservación. Polo tanto, os seus valores principais son: a comunidade, identidade, cultura e lingua propias.

- **Producións culturais:** o referido a súas expresións artísticas teatrais, escultóricas, gráficas ou pictóricas, poéticas, narrativas, audiovisuais etc.

Presentan un potencial de expresión artística característico. Nun dos festivais de cultura xorda ao que asistín observei tipos de danza poética e poesía narrada incorporada, fórmulas creativas propias do colectivo como parte do seu folclore baseado na corporeidade. A produción de cine propio estase expandindo entre as persoas xordas e en Galicia cóntase cunha asociación dedicada á produción e formación audiovisual en lingua de signos.⁴

O humor xordo, tamén constitúe un tipo diferente de produción cultural. O problema da tradución cultural móstrase moi evidente neste caso. Hai bromas que son intransmisibles a lingua de signos posto que teñen que ver con xogos e artificios propios das linguas orais tales como xogos de palabras ou frases feitas, tratamos con dúas gramáticas con marcadas diferenzas a todos os niveis: morfolóxico, sintáctico e semántico. O oínte como “o outro” queda perfectamente retratado nas súas bromas, e é frecuentemente referenciado e as alusións ao intérprete, incluso como obxecto de humor negro, son moi comúns por atoparse indisoluble das súas rutinas.

7. TRABALLO SOCIAL E IDENTIDADE XORDA: EXEMPLOS DE CHOQUE CULTURAL.

Para poder intervir axeitadamente con persoas xordas, xordocegas, con discapacidade auditiva e as súas familias é preciso un amplo coñecemento previo de que é unha persoa xorda, cales son as súas características e necesidades e aprender a súa lingua. O coñecemento en profundidade da comunidade xorda constitúe un rito de paso necesario para a intervención cun colectivo que esixe un alto grao de especialización. Hei de dicir que durante este longo proceso, as persoas xordas foron pacientes, comprensivas e axudáronme a desenvolverme cada vez mellor na súa lingua natural.

⁴ <https://www.idendeaf.es/>

No exercicio da miña práctica profesional, como exemplo de choque cultural, habitualmente queixábame do que eu chamaba unha especie de “complexo comunicativo”. Dados os distintos niveis de manexo da lingua de signos entre as persoas xordas, sumado ás evidentes carencias comunicativas que sofren diariamente nas súas rutinas de intercambio coa sociedade maioritaria, produciase un rexeitamento desmedido cando lle solicitaba a unha persoa xorda que me volvese a explicar a súa demanda ou lle dicía: “nárrame máis amplamente este aspecto porque non comprendín ben”. A resposta inmediata era a de concluír que eu non era capaz de captar a mensaxe emitida en lingua de signos, cando o que ocorría na maioría dos casos, é que o discurso carecía de datos relevantes para unha resposta axeitada ou que, comprendendo todos os signos emitidos, presentábase unha historia descontextualizada. Aclaraba entón, que en toda comunicación humana se producen estas interferencias, que é habitual entre oíntes que as mensaxes non se comprendan e se produzan malos entendidos, e que se trataba de fenómenos intrínsecos aos intercambios comunicativos. Nalgúns casos, non logrei que se comprendese isto e observaba que se volvía a producir a mesma situación con usuarios/as novos/as.

Outro exemplo de situacións culturalmente chocantes produciase —como me relatou unha das CODA entrevistadas— con esa sobre esixencia que a persoa xorda profunda exerce sobre o oínte (neste contexto como profesional). Ten que ver cos desequilibrios de poder dos que xorden esas dobres reaccións opostas, ou ben de idealización ao oínte, ou de enfatización do valor outorgado á persoa xorda en oposición ao concedido ao oínte. En ocasións atopábame con demandas que nada tiñan que ver co meu traballo, por exemplo temas de competencia dun profesional do dereito. Nestes casos informaba das funcións e campos de acción do traballo social —están definidas claramente en distintos soportes a disposición do público, e fixéronse varias charlas respecto diso—. Con todo, nalgúns casos, claramente a persoa marchábase pensando que non posuía os coñecementos suficientes para o desenvolvemento da miña profesión. Estas situacións pertúrbame moito ao comezo. Comprendín que tiña que ver con estes procesos implicados na “alterización” do oínte. É algo así como: “ti oes, deberías saber sobre todos estes temas, tes acceso total á información”.

As persoas usuarias ás que dirixía a miña atención constituían un grupo heteroxéneo, entre eles/as tamén había persoas con perda auditiva non usuarias de lingua de signos e as súas familias, familias oíntes con membros xordos, todos estes perfís carecían de identidade xorda. A miña condición de oínte nestes casos, axudábame para poder establecer pontes de unión entre as dúas culturas.

Sobre as condicións do traballador/a social con persoas xordas, opinaba así unha das entrevistadas.

O mellor é un traballador social xordo, un profesional que nos atenda na nosa lingua, é marabilloso. Así podemos realizar as xestións só porque o entendemos todo moi ben. Se é un traballador social oínte e sabe lingua de signos tamén ben. (Persoa xorda líder da comunidade, entrevista persoal, 5 de marzo de 2015).

A opinión de que é preferible un/unha traballador/a social xordo/a é comprensible, aínda que como profesional é difícil asimilar que a condición de oínte impoña unha barreira infranqueable. Este feito, ten que ver co fenómeno identitario posto que un traballador ou traballadora social oínte nunca desenvolverá unha identidade xorda.

8. CONSIDERACIÓNS ÚTILES PARA A INTERVENCIÓN EN TRABALLO SOCIAL CO COLECTIVO DE PERSOAS XORDAS.

As demandas máis frecuentes coas que me atopei por parte das persoas xordas foron de información, asesoramento e xestión sobre distintos recursos básicos e específicos ás súas necesidades así como apoios de lectoescritura. As carencias educativas que viviron e aínda sofren provoca que moitos deles e delas padezan analfabetismo funcional, polo que non logran comprender o significado dos textos aínda que poidan lellos. Nestes casos, realizaba unha adaptación á súa lingua e cultura do contido deses escritos que normalmente desembocaba nun proceso de orientación sobre os pasos concretos para resolver o asunto, xestións oportunas, lugares aos que recorrer etc. A realización de xestións básicas, sobre todo administrativas, supón unha tarefa custosa para moitas persoas xordas. En multitude de ocasións atopeime ante a verbalización de teño un problema, cando en realidade tratábase de sinxelos trámites administrativos.

Aínda que o perigo de que o profesional do traballo social poida caer nun excesivo rol paternalista e intentando xerar un proceso de independencia produza o efecto contrario ao longo das distintas fases da intervención sempre está presente, atopeime con que este risco me parecía maior no caso do colectivo de persoas xordas. As barreiras de comunicación e os problemas de lectoescritura prodúcenlles fortes inseguridades polo que é frecuente que soliciten acompañamentos e mediacións ao/á traballador/a social:

Existe un perigo de sobreprotección. Os acompañamentos que realiza o/a traballador/a social poden converterse nunha arma de dobre fío perdendo a misión educativa por falta de recursos, tempo, e pola falta dunha dinámica interdisciplinar que permita suplir as carencias detectadas. (Persoa xorda traballador social, entrevista persoal, 31 de marzo de 2015)

Describirei polo tanto, cales son as consideracións que me parecen útiles para reverter esta necesidade nun proceso de cambio, obxectivo do traballo social como práctica profesional. Este cambio deberá ser consciente, to-

mando como punto de partida o protagonismo e papel de axente activo da persoa xorda.

- Limitar os acompañamentos a situacións de clara necesidade xa que a persoa usuaria pode “acomodarse” a esta situación e xerarse unha non desexada dependencia do ou da profesional.
- Ao realizar un acompañamento é aconsellable que o/a traballador/a social acuda sempre acompañado/a de un/unha intérprete de lingua de signos para que o usuario ou usuaria interveña en primeira persoa e o contido da información sexa accesible ao completo. (Este/a profesional límitase a establecer pontes de comunicación entre as mensaxes emitidas nunha e outra lingua sen intervir con opinións, xuízos, explicacións nin aclaracións no evento comunicativo).
- Entender o acompañamento como unha oportunidade para o desenvolvemento doutros tipos de intervención: concienciación social das características comunicativas das persoas xordas, resolución de dúbidas en contextos interactivos da vida diaria, posibilidade de habilitar socialmente, detección de necesidades sobre as que podían xurdir proxectos individuais de intervención, dotar de pautas de autonomía e apoderamento ás persoas xordas, transmisión de informacións útiles para a autodefensa de dereitos básicos etc.
- A transformación do acompañamento nunha fórmula de mediación intercultural preventiva que transcenda a mera resolución de conflitos.

Outro aspecto central da práctica do traballo social que se evidencia fundamental no traballo co colectivo, é o deseño e desenvolvemento de proxectos individuais e familiares de intervención. Frecuentemente deixamos de realízalos por acumulación de tarefas e pola necesidade de ofrecer respostas inmediatas. Con todo, é a ferramenta máis axeitada para poder planificar e avaliar o noso traballo e para o éxito na consecución de mellores, prevencións ou eliminación de situacións-problema.

Para o seu desenvolvemento, resulta imprescindible a presenza doutros perfís profesionais especializados en comunidade xorda cuxo rol e funcións quedaban reflectidas nos proxectos. Desta forma, débense establecer os obxectivos e actuacións nas que cada profesional está implicado/a de forma coordinada e consensuada. A dinámica interdisciplinar inclúe a presenza de compañeiros/as como educadores/as, psicólogos/as, orientadores/as laborais, especialistas en lingua de signos etc.

O traballo social con persoas xordas, debe, ademais, acompañar as persoas xordas nas súas reivindicacións sociais promovendo unha mellora social real para a igualdade de oportunidades.

Nalgúns sectores da comunidade educativa e médica aínda se mantén que a lingua de signos pode prexudicar a aprendizaxe da lingua oral, e así informan as familias que desconcertadas e desorientadas pola chegada dun membro xordo á familia, non saben que camiño tomar. A lingua de signos é unha lingua máis, e adquirese a idades máis temperás que a lingua oral posto que para a aprendizaxe desta última, requírense procesos máis avanzados de desenvolvemento a nivel fonolóxico.

O modelo educativo empregado ata agora fracasou pero non se realiza unha formulación seria da súa revisión e modificación porque socialmente continúan existindo numerosos prexuízos ao redor da xordeira e da lingua de signos como sistema de comunicación que impiden un cambio de paradigma: o sistema educativo segue obsesionado coa rehabilitación. O enfoque non se basea no desenvolvemento cognitivo. (Persoa xorda traballador social, entrevista persoal, 31 de marzo de 2015).

O modelo que se defende dende as asociacións e federacións de xordos é o bilingüe. Sosteenen que a forma de educar os novos membros xordos/as é intentando lograr a súa competencia en ambas linguas. Isto conséguese coa presenza nos centros educativos de especialistas xordos, intérpretes de lingua de signos, mestres en educación e linguaxe e logopedas. O modelo que se vai defender é intercultural porque as persoas xordas viven inmersas en dúas culturas.

Só a través dunha implicación e coñecemento das súas características socio-culturais, da comprensión do seu mundo simbólico, pode o profesional do traballo social lograr o éxito no seu acompañamento no apoderamento das persoas xordas.

Tendo en conta que como profesionais oíntes (os/as que o sexamos), non poderemos alcanzar unha identidade xorda, quedáanos centrarnos no que si podemos facer para dar as respostas máis axeitadas na intervención social co colectivo:

- Dominio amplo da lingua de signos.
- Coñecemento, respecto, empatía, posta en valor e defensa da súa lingua, reivindicacións, cultura, costumes, tradicións e comunidade.
- Práctica da escoita activa, implicación e participación.
- Acompañamento e guía nos procesos de apoderamento, nas súas reivindicacións e problemáticas, e a persoa xorda é o axente activo e protagonista dos seus propios cambios, melloras e logros.
- Cumprimento do contido normativo descrito no estudo sobre a súa comunidade e costumes.

- Reciclaxe e actualización constante sobre recursos, medios de apoio, barreiras de comunicación, avances tecnolóxicos etc. que melloren a calidade de vida das persoas xordas.
- Coordinación e traballo en equipo interdisciplinar.

9. CONCLUSIÓNS.

Con este traballo pretendeuse realizar un achegamento á identidade, cultura e comunidade xordas presentando descrições da vida interna do colectivo de persoas xordas e da súa comunidade. O fin último é ampliarlle o coñecemento sobre esta minoría lingüística e cultural ao profesional do traballo social para facilitar unha exitosa intervención profesional. A parte empírica presentou os testemuños máis esclarecedores das persoas xordas sobre os temas obxecto de análise así como datos extraídos das notas de campo a través da observación participante. Tras a exposición destes, podemos sintetizar as seguintes conclusións:

- Sobre a comunidade xorda, dos testemuños podemos deducir que esta posúe dúas dimensións, a saber: por unha banda obsérvase un carácter pragmático compartido, a nivel de defensa de intereses, distinguible doutro solidario e emotivo que ten que ver coa concepción da comunidade como familia e da importancia de implicarse, participar e pasar tempo xuntos.
- En canto aos criterios mínimos de pertencenza e adscrición á comunidade xorda atopamos: o coñecemento amplo da lingua de signos, o respecto e posta en valor da súa identidade, lingua e cultura así como a implicación nas súas actividades e reivindicacións. O/a oínte engade a necesidade de relegarse a un segundo plano cedendo o protagonismo á persoa xorda. Nun nivel profundo de análise, observamos que resultan imprescindibles a consideración da comunidade como familia e rede de apoio solidaria e a percepción por parte dos seus membros das intencións nobres, non utilitaristas, da persoa que acaba de chegar.
- A cultura xorda transcende a descrición das prácticas e producións culturais creadas e recreadas polas persoas xordas. Supón a comprensión profunda desas producións, a posibilidade de darlles forma e participar delas. Hai connotacións nas interaccións, nos comportamentos, nas formas de ser e nas propias prácticas culturais, que só están ao alcance das persoas xordas polo feito de selo. A lingua de signos e as súas implicacións cognitivas no pensamento da persoa xorda xunto co autoconcepto da diferenza articúlanse como xeradores de cultura.

- A cultura xorda sería a materialización en formas de ser, comportamentos, rituais, costumes, valores, normas e prácticas culturais propias das persoas xordas derivadas das implicacións da existencia dunha identidade étnica colectiva. Esta conclusión permite a abordaxe do colectivo como fenómeno étnico.
- O/a traballador/a social que desenvolve o seu traballo con persoas xordas debe basear a ética das súas prácticas profesionais nun modelo sociocultural que entenda a persoa xorda como aquela con diferentes capacidades e posuidora dunha identidade, lingua e cultura propias.
- O/a traballador/a social debe adherirse a un modelo intercultural que desterre consideracións etnocéntricas de supremacía de tal ou cal cultura e que traballe a favor dunha participación inclusiva real. A postura ideolóxica e teórica máis axeitada é a do multiculturalismo crítico.

REFERENCIAS:

- Bueno, J. (2008). Nuevos retos, nuevas perspectivas para la educación multicultural. *Revista de educación inclusiva*, 1, 59-76.
- Cabeza-Pereiro, C., Ramallo, F. (2016). Linguas de signos y educación en España. Una aproximación desde la comunidad sorda. *Language Problems & Language Planning*. 40:1, 1-25. doi: 10.1075/lplp.40.1.01cab.
- Chavarría Navas, S. (1994), Un cambio de paradigma: La educación de la persona sorda, *La Educación*, núm. 119 vol. III.
- Confederación Nacional de Sordos (CNSE), (2016). *Comunidad sorda y cultura sorda*. Recuperado de http://www.cnse.es/psordas.php?id_seccion=2
- De León, A.; Gómez, J.A.; Vidiarte, P e Piñeyro, M. (2007). *Cultura sorda y ciudadanía construyendo identidad*. Recuperado de <http://www.cultura-sorda.org/cultura-sorda-y-ciudadania/>
- De Melo, A. V. (2015). Children of deaf adults: CODAS em Sergipe. *Interfaces científicas*, 3,3, 85-91, doi: 10.17564/2316-3828
- Morales García, A. M. (2008). *La comunidad sorda de caracas: una narrativa sobre su mundo*. Tesis doctoral. Universidad pedagógica experimental libertador, instituto pedagógico de Caracas. 2008. Recuperada de: http://www.cultura-sorda.org/wp-content/uploads/2015/04/Tesis_Morales_2008.pdf

- Muyor, R, (2011). La (con)ciencia del Trabajo Social en la discapacidad: hacia un modelo de intervención social basado en derechos, *documentos de trabajo social: Revista de trabajo y acción social*, 49, 9-33. Recuperado de: http://www.trabajosocialmalaga.org/archivos/revista_dts/49_1.pdf
- Skliar, C. (1997). *La educación de los sordos. Una reconstrucción histórica, cognitiva y pedagógica*. Mendoza: Universidad de Cuyo, EDIUNC.
- Stokoe, W. (2005). Sign language structure: An outline of the visual communication system of the American Deaf. *In: Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 10:1, 3-37. doi:10.1093/deafed/eni001
- Wright, G., Reese, R. (2014). Strengthening Cultural Sensitivity in Mental Health Counseling for Deaf Client. *Journal of Multicultural Counselling and Development*, 43, 275-287. doi: 10.1002/jmcd.12021.